

Szűcs Zoltán Gábor

Politika egy tökéletlen világban

A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről

Absztrakt

Jelen írás a politikai realizmus tizenegy ismert toposzának áttekintésével, logikai kapcsolataik bemutatásával és klasszikus szerzőktől vett példákkal való illusztrálásukkal arra tesz kísérletet, hogy átfogó, de nem karikaturisztikusan leegyszerűsítő képet adjon a realista politikaelméletről. Megmutatva, hogy a közismert realista toposzok egy része más toposzokra épül fel, s hogy ugyanakkor néhány toposz (bár nem feltétlenül a legismertebbek) az elmélet szempontjából „primitívnek” tekinthető, tehát nem visszavezethető más toposzokra, az írás választ kínál arra a kérdésre, hogy mennyire objektíven lehet történeti kontextustól függetlenül azonosítani egy realista elméletet különböző szerzők műveiben, s hogy lehetséges-e koherens elméleti rendszert alkotni a politikai realizmusból. A tanulmány amellet érvel, hogy a realista toposzok közötti logikai kapcsolatok bizonyos mértékű elméleti koherenciát adnak a realizmusnak és ennyiben nem önkényes egymástól térben és időben távoli szerzők műveiben is felfedezni a realizmust. Továbbá, hogy ugyanakkor a politikai realista elméleti hagyománytól idegen egy paradigmatisz zártásra törekvő elméleti rendszer kidolgozása, mégpedig részben olyan okokból, amelyek magukban a realista elméletben gyökereznek.

Kulcsszavak

realizmus, politikaelmélet, eszmetörténet, international relations, Machiavelli

1. Bevezetés

Machiavelli *A fejedelem* II. fejezetében meghökkentő szikársággal határozza meg értekezése célját. Mint mondja, másutt már éppen eleget mondott a köztársaságokról, ezért ezúttal kizárólag az egyeduralkodó fajtáiról fog beszélni és arról, hogy hogyan lehet az egyeduralkodókat "kormányozni és megtartásukat biztosítani." Ebben a leírásban nem annyira az az érdekes, ami szerepel benne, hanem az a sok minden, ami hiányzik. Hogy egy egyeduralkodónak kormányoznia országát s hogy szeretné megtartani a hatalmát, abban önmagában semmi meglepő nem lenne, ha nem hiányozna mellőlük a *jól* kormányozni vagy a *jó fejedelemnek lenni* követelménye. Így válik *A fejedelem* a politikai realizmus, a "hatalmi érdekek által definiált politika" (hogy egy másik híres realista, Hans Morgenthau meghatározására utaljak) klasszikus szövegévé.

Az alábbiakban erről a realista politikaelméletről lesz szó, s arra fogok kísérletet tenni, hogy átfogó, mégsem karikaturisztikusan leegyszerűsítő áttekintést adjak róla, sorra véve konstitutív elemeit és megvizsgálva ezek összefüggéseit. Tapasztalataim szerint ugyanis

hiányzik a magyar nyelvű irodalomból a politikai realizmus megfelelő értelmező bemutatása, s bőven van mit bepótolni ezen a téren a kortárs angol nyelvű politikaelméleti szakirodalom tanulságaiból is.¹ Vállalkozásom akkor tekinthető sikeresnek, ha nem marad érdemi hiányérzet az olvasóban a realista elméletről adott leírás átfogó jellegét illetően (tehát nem tűnik úgy, mintha lényegi elemek kimaradtak volna) és ha sikerül túllépni a pusztá bemutatáson és némiképp új megvilágításba helyezni a realista elmélet belső viszonyait. Nem literature review-t szerettem volna írni tehát, hanem egy többé-kevésbé eredeti áttekintést a politikai realizmusról.

Fontos hangsúlyozni, hogy fejtegetéseim politikaelméleti jellegűek, nem eszmetörténetiek és nem is a nemzetközi viszonyok elméletének összefüggéseiben értelmezendők. Ennek jelentőségére az alábbiakban még részletesebben kitérek majd.

Írásom a következőképpen fog felépülni:

- 1) Először arról lesz szó, hogy mit jelent az, hogy a politikai realizmust mint politikaelméletet kezeljük és nem eszmetörténeti jelenséget vagy a nemzetközi viszonyok elméletének paradigmáját (*Realizmus mint politikaelmélet*).
- 2) Másodszor összefoglaló formában mutatom be a realista politikaelmélet konstitutív jégeit (*Mi teszi a realista elméleteket?*)
- 3) Végül pedig tételről tételre végigmenve kifejtem ezek tartalmát és néhány példával, a realizmus klasszikus szövegeire hivatkozva illusztrálom azok szerepét a realista gondolatmenetekben (*A realista toposzok helye a realista elméletben*).

2. Realizmus mint politikaelmélet

Mielőtt rátérhetnénk a realista politikaelmélet vizsgálatára, két kérdést kell előzetesen tisztáznunk a lehetséges félreértések elkerülése érdekében. Az első kérdés az, hogy mit jelent a politikaelmélet fogalma? A második pedig, hogy milyen problémákat vet fel a realizmus politikaelméletként való kezelése?

Ami az első kérdést illeti, jelen írásban a politikaelmélet kifejezés mindenekelőtt a *politikai természetére* vonatkozó kérdésfelvetést jelenti.² Mint ilyen, meg kell különböztetnünk az empirikus politikatudománytól, amely nagyrészt eltekint ennek a kérdésnek a megvizsgálásától, ugyanakkor legalább implicit módon mindig tartalmaz bizonyos politikaelméleti előfeltevéseket, valamint a politikai filozófiától, amely egy normatív politikai rend megalapozására szolgáló alkalmazott etikának tekinthető. Mindez nem azt jelenti, hogy egy politikaelmélet ne lehetne normatív, hanem, hogy a sajátosan politikaira rákérdező politikaelmélettel szemben a politikai filozófia mindenekelőtt tematikusan kapcsolódik a

¹ A "state of the art" különösen jól felmérhető a *European Journal of Political Theory* 2010/4. száma segítségével.

² Hans Morgenthau ilyen értelemben mondja a *Politics Among Nations*hez csatolt nevezetes *Six Principles of Political Realism* elején, hogy a politikát az emberi természetben gyökerező objektív törvények kormányozzák és ezekkel szembeszállni csak a bukást kockáztatva lehet. Azt is mondja, hogy a politikaelméletnek összhangban kell állnia a politika valóságával. (Morgenthau 1978)

politikához, általánosan érvényesnek tekintett elvek specifikus kifejeződéseként tárgyalva a politikát. (Körösényi 2011: 3-6.)

Emellett, még mindig az első kérdésnél maradva, a politikaelmélet jelen írásban a politikai természetével kapcsolatos olyan reflexiót jelent, amely *a történelmi múlt*hoz is a jelen kérdései iránt érdeklődve fordul. Ennyiben pedig megkülönböztetendő az eszmetörténeti megközelítéstől, amely a politikai reflexió múltbeli dokumentumait az elmúlt korok jobb megértése érdekében tanulmányozza.³ Ezt azért érdemes külön kiemelni, mert a realista politikaelmélet megértéséhez nem csak kortárs szerzőkön, hanem igen gyakran a realista klasszikusok művein keresztül vezet az út. Márpedig Machiavelli vagy Hobbes eszmetörténeti értelmezése egészen másféle tárgyalásmódot, szövegkezelést és problémaérzékenységet igényel, mint a politikaelméleti. Eszmetörténeti szempontból akár az is kérdésesnek tűnhet, hogy létezik-e egyáltalán olyan politikai realizmus, ami egyszerre tanulmányozható ókori kínai legalisták vagy indiai politikai gondolkodók, görög és római szerzők, reneszánsz kori firenzei politikusok és 17-18. századi angol filozófusok, 19. századi német történészek vagy éppen 20. századi amerikai politológusok műveiben.

S végül még azt is fontos megjegyezni az első kérdés kapcsán, hogy a realizmus itt használt fogalma *tágabb, mint ahogy azt a nemzetközi viszonyok (IR) elméletéből ismerhetjük*. Az IR keretei között a realizmust egy önálló elméleti paradigmának tekintik, amelynek jól beazonosíthatóak az elméleti előfeltevései és kulcsfogalmai, és amely könnyen szembeállítható más IR paradigmákkal. (Barkin 2010)⁴ Az IR irodalmából ismerős tanulságok rendkívül hasznosak a tágabb értelemben vett politikaelméleti megközelítés számára is, ám éppen amiatt, mivel az IR érdeklődési köre szűkebb, néhány, az alábbiakban megfogalmazott állítás akár meglepőnek, szokatlannak is tűnhet az IR szakirodalom ismerői számára. Ez azonban könnyen megérthető akkor, ha figyelembe vesszük, hogy számos politikai jelenség kívül esik az IR klasszikus érdeklődésén.

A második kérdésre adandó válasz attól függ, hogy mit várunk el egy politikaelmélettől: mennyire számítunk arra, hogy annak egyes elemei végül összeállnak egy koherens, zárt, paradigmatikus elméleti rendszerré. A kérdést az teszi különösen indokolttá, hogy az IR keretei között a politikai realizmust paradigmaként szokás kezelni, tehát nagyon erős koherenciát feltételeznek a realista elmélet egyes elemei között. Nekünk azonban nem szükségképpen kell követnünk ezt az utat, annál kevésbé, mert ez a pozíció korántsem támadhatatlan (Barkin 2010). Kétségeket támaszthat a paradigmatis megközelítéssel szemben például az a tény, hogy a realista szerzők többnyire nem törekednek a politika átfogó leírására, sőt, szkeptikusak az ilyen jellegű elméletalkotói ambíciókkal szemben (márpedig nekünk miért kellene ambiciózusabbnak lennünk, mint nekik?), továbbá, hogy gyakran alapvető ügyekben nem értenek egyet egymással (s nem mindig könnyű eldönteni, ki képviseli a realistább álláspontot), valamint, hogy számos szerzőt és művet tekintünk szokás

³ Az itt adott meghatározás különösen igaz a cambridge-i eszmetörténeti iskola felfogására. Ennek egyik mára már klasszikussá vált alapító szövegében Quentin Skinner hosszasan érvel a prezentizmus, a jelen kérdéseinek a múltba való visszavetítése ellen. (Skinner 1997)

⁴ A dolog természetesen korántsem ilyen egyszerű, s legfeljebb bevezető tankönyvek szintjén lehet ennyire kategorikus kijelentéseket tenni a nemzetközi politikaelmületről. De azon a szinten mégiscsak lehet, s lehet a fenti kijelentések mentsége.

szerint realistának, akik maguk vagy nem tekintették magukat realistáknak vagy nem is tekinthették, mert még a címke sem létezett. Hogy kikerüljük ezeket a nehézségeket, kézenfekvő választásnak tűnik azokból az elméleti toposzokból kiindulni, amelyeket többnyire a politikai realizmussal szoktunk asszociálni. Így nem kell előzetes döntést hoznunk azzal kapcsolatban, hogy mennyire alkot koherens elméleti rendszert a realizmus, de nem is tagadjuk meg tőle az elméleti státust vagy a koherencia bizonyos fokát sem az egyes elemek között. Az alábbiakban következő gondolatmenet éppen ezt az utat választja, s *tizenegy toposz köré rendezve mutatja be a politikai realizmus sajátosságait*.

3. Mi teszi a realista elméleteket?

A toposzok szerinti tárgyalás nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül kellene hagynunk a politikai realista elmélet belső kapcsolatait. Épp ellenkezőleg, egy kizárólag listázó jellegű bemutatás kifejezetten megnehezítené a politikai realizmus mint politikaelmélet értelmezését.

Ezért az alábbiakban úgy lesz szó a realista toposzokról, hogy kétféle kapcsolattípusra is tekintettel leszünk a realizmus tárgyalása közben: egyrészt aszerint csoportosítva lesznek bemutatva az egyes toposzok, hogy melyek elsősorban *episztemológiai* (pl. a politikáról nehéz általános törvényszerűségeket megfogalmazni), *ontológiai* (pl. a politika konfliktusos természete) vagy *antropológiai* (pl. az emberek korlátozott racionalitása) jellegűek; másrészt pedig hivatkozni fogok arra, hogy mely toposzok vezethetők le más toposzokból és melyek azok, amelyek másra vissza nem vezethető elemei a realizmusnak.

Előbbi csoportosítás azért hasznos számunkra, mert segít differenciálni az egyes elemek szerepéről alkotott képünket, a második felosztás pedig azért, mert néhány - elsőre talán nem is annyira magátólértetődő - következtetésre ad alkalmat az egyes elméleti toposzoknak a politikai realizmuson belül betöltött relatív súlyával kapcsolatban.

Emellett azért is hasznosnak tűnik az elméleti toposzokból kiindulni, mert korántsem minden toposz egyformán fontos minden realista szerző számára és vannak toposzok, amelyek megjelenése korántsem egyértelműen interpretálható a realizmus keretei között. Hivatkozni fogok például az alábbiakban David Hume-ra és Thomas Hobbesra, akikről ugyan a szakirodalomban több-kevesebb meggyőző erővel szokás állítani, hogy van közük a realizmushoz, de – különösen Hume esetében – alternatív értelmezéseknek esetleg még nagyobb magyarázóértéke lehet. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy Hume ne lenne bizonyos mértékig realista, hanem, hogy a realizmus inkább egyfajta spektrumként fogható fel, s hogy vannak inkább és kevésbé realista szerzők. Hume alighanem azok közé tartozik, akiknek a politikai gondolkodása tartalmaz számos realista elemet (lásd Whelan 2004), Hobbes elméletében viszont sokkal markánsabban vannak jelen a realista toposzok.⁵

⁵ Richard Tuck ugyanakkor többször is amellet érvel, hogy a *Leviatán*-ban Hobbes a szuverénról a "képviselőt nyelvét" használva beszél, ezért könnyű annak liberális olvasatát adni (Tuck 1993 és 2003). A dolog tehát sosem fekete-fehér.

Mindezek figyelembevételével a következő toposzokat fogom a tanulmányban áttekinteni:

Episztemológia	<i>Tudománnyal szembeni szkepszis</i>
	<i>Polémikus viszony a normatív elméletekkel</i>
Ontológia	<i>A politika konfliktusos természete</i>
	<i>A hatalom kiemelt szerepe</i>
	<i>A hatalom instabilitása</i>
	<i>Cselekvés elsődlegessége</i>
	<i>Látszat és valóság ellentéte</i>
Antropológia	<i>Manipuláció</i>
	<i>Korlátozott racionalitás</i>
	<i>Morális tökéletlenség</i>
	<i>Politikai ügyesség</i>

4. A realista toposzok helye a realista elméletben

4.1. Episztemológiai kérdések

Mint minden elmélet, természetesen a realista elmélet is reflektál arra a kérdésre, hogy mik a helyes megismerés feltételei. A realizmus esetében az ilyen episztemológiai jellegű kérdéseknek az adja a sajátos báját, hogy mint azt az elmélet elnevezése is mutatja, a realisták többnyire gyanakvóak és néha kifejezetten elutasítóak az elméletalkotással szemben és igyekeznek azt rövid pórázon tartani, a lehető legszorosabban hozzákötni a valósághoz és a tapasztalathoz.

Mindezt két toposz érzékelteti különösen jól a realista politikaelméleti szövegekben: a tudományos megismeréssel szembeni szkepszis hangsúlyozása és a normatív politikaelméletekkel folytatott szüntelen polémia. Ezek a toposzok jelölik ki a realista politikaelmélet episztemológiai távlatait és korlátait.

Ha Machiavellinek a bevezetőben felidézett kérdését úgy tekintjük, mint amelyre minden politikai realista keresi a választ, akkor az itt tárgyalandó episztemológiai problémák úgy tekinthetők, mint amelyek eldöntik, hogy hogyan nem érdemes - mert merő hiábavalóság lenne - arról gondolkodni, hogy miként tartható fenn az uralom.

4. 1. 1. A tudománnyal szembeni szkepszis

A tudománnyal szembeni szkepszis annak ellenére is erős pozíciókat foglal el a politikai realizmuson belül, hogy a 20. század, a modern társadalomtudományi diszciplínák intézményesülése óta a realizmust a tudományos diskurzus keretei között is szokás képviselni,

ami érdekes paradoxont jelent. Ráadásul azt sem lehetne állítani, hogy a realizmus klasszikusai maguk ne törekedtek volna valamiféle tudományos tárgyalásmódra.

Hogy mindennek ellenére a tudományos megismeréssel kapcsolatos kételyek olyan fontos szerepet töltenek be az elméletben, annak két oka is van. Egyrészt politikai realista megközelítésben kétségesnek tűnik, hogy egy külső megfigyelő rendelkezhet-e a megfelelő információkkal a politikai folyamatok helyes megítélésére, másrészt azzal kapcsolatban is óvatosságot szoktak lenni a realisták, hogy mennyire általánosítható az egyedi politikai eseményekről szerzett tudás. Ezért is részesítik előnyben gyakran a történetírást mint a bonyolult és nagyfokú egyedi események magyarázatát a társadalomtudomány törvényalkotó, absztrakt formáival szemben.⁶

A fent említett paradox viszonyra a tudománnyal kapcsolatban seregnyi példát lehet hozni. Machiavelli egyrészt azt írta *A fejedelemben*, hogy sokan utópiák formájában beszélnek arról, hogy hogyan kellene működni az államnak, de szerinte, akik nem azt nézik, hogy miként működnek a dolgok a maguk valójában, hanem kitalált országok erkölceit tanulmányozzák, azok valójában semmit sem tudnak az életről. (Machiavelli 1993) Másrészt, mindennek ellenére is lehetségesnek tartotta, hogy általánosítható tudást szerezzünk a politikáról: így például a rómaiak példáját minden további nélkül alkalmazhatónak érezte saját korának uralkodói számára (Machiavelli 1993).

Kortársa, Francesco Guicciardini, a politikai realizmus másik alapító atyja viszont még nála is radikálisabban támadta az általánosítható tudás koncepcióját, s éppen ezen a téren kritizálta Machiavellit, mondván, hogy „Mennyire tévednek azok, akik azon az állásponton vannak, hogy mindenben a rómaiak példáját kellene követnünk! Ehhez ugyanis ugyanazon elvek szerint épült és megszervezett városra lenne szükség, mint amilyen az övék volt, azután lehetne azt példájuk szerint kormányozni” (Guicciardini 2010., idézi: Gyulai 158. vö. Viroli 2007) Mint látható, Guicciardini még sokkal szkeptikusabb volt a történelmi példák tanulságainak általánosíthatóságával kapcsolatban, mint Machiavelli. Egyebek mellett ezért is mondhatta róla a neves olasz esztétikustörténész Maurizio Viroli, hogy Guicciardinire sokkal jobban ráillik a realista címke, mint Machiavellire (Viroli 2007).

De gondolhatunk Hobbesra is, aki egyfelől a *Leviatán*-ban kifejezetten amellel érvel, hogy az egyedi esetekre vonatkozó tudás, a tapasztalat nem elegendő eszköz a fejedelelem számára, hogy a sokféle politikai helyzetben az emberek viselkedését megérthesse, hanem az emberekről szóló lehető legáltalánosabb és valóban tudományos tudásra van szüksége. (Hobbes 2001) De másfelől mégsem véletlen, hogy a *Leviatán* a kortársak szemében korántsem alapozta meg morális és teológiai értelemben kielégítően a politika tudományát (Skinner 1997b), hiszen Hobbes végső soron egy korlátlan hatalmú szuverénre bízta minden vitás kérdés eldöntését, ahelyett, hogy általános elveket kínált volna a társadalom működésének magyarázatául.

Ugyanígy Hans Morgenthau a *Politics among Nations* híres előszavában azt írja, hogy mivel a politikai szereplők racionálisak abban az értelemben, hogy a hatalmi érdekeiket követik, ezért

⁶ Az IR keretei között a klasszikus realizmust szokás alapján véve historicistának tekinteni (vö. Walker 1987).

lehetséges, sőt szükséges is, hogy a kutató feltárja a viselkedésük mozgatórugóit. (Morgenthau 1978) De másfelől élesen szembeállítja egymással a politikusok gyakorlati tudását és a liberális jogászok elméleti konstrukcióit a *Scientific Men versus Power Politics*ban (Morgenthau 1946).

S hogy a tudománnyal szembeni szkepszis mennyire meghatározó kérdés lehet: az úgynevezett neorealista IR elméletalkotók expliciten kritizálják a tudománnyal kapcsolatos hagyományos realista szkepszist. (Waltz 1979) Ugyanakkor egyesek szerint, amint erre Samuel Barkin rámutat, ezzel már valójában a realizmus határait, saját elméletük belső koherenciáját feszegetik (Barkin 2010). S az "evaluatív politikai realizmust" proponáló Roger Spegele már könyve bevezetésében élesen támadja az "elmélet" hagyományos fogalmát, annak "God's-eye-view" megközelítése miatt (Spegele 1996).

A fenti példák azt mutatják, hogy a realisták viszonya a tudományos tudáshoz legalábbis ambivalens. S ennek oka szerintük a politikában keresendő. Azt mondhatjuk, hogy a realisták hajlamosak azt feltételezni, hogy maga a politika teszi nehezzé a külső megfigyelő számára a politika megértését és áll ellen minden kísérletnek, hogy rendszerezett tudást adjanak róla. Tilo Schabert is ilyen értelemben írja a *Boston Politics*ban, hogy mivel a politika a lényegét illetően fluid, nehezen megragadható, ezért azok a kísérletek, amelyek a politika által kreált intézményekből, normákból igyekeznek a politikáról szóló általános tudással szolgálni, valójában alapvetően elhibáztak, mert épp arra nem figyelnek oda, ami a politika lényege. Ezért is mondja, hogy a politika helyes megértésének egészen másfélének kell lennie: szüntelenül arra kell törekedni, hogy képesek legyünk felismerni benne a folyamatszerűséget, ami egy nagyon speciális, lezáratlan és lezárhatatlan tanulási folyamattá változtatja a politika tudományos megismerését. Hérakleitoszt parafrázálva úgy fogalmaz Schabert, hogy bár nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba belelépni, de lehetséges kétszer is megtapasztalni ugyanannak a folyónak a szüntelen áramlását. (Schabert 1989) R. B. J. Walker pedig, ha nem is megy ideáig, egy 1987-es cikkében amellet érvel, hogy a politikai realizmus nem annyira egységes elméletként érthető meg, mint inkább a politikai *változás* magyarázatára törekvő különféle kísérletek találkozási pontjaként. (Walker 1987)

4.1.2. Polémikus viszony a normatív politikaelméletekhez

A politikai realista elméleti szövegek másik feltűnő és visszatérő vonása, hogy élénk polémiát folytatnak a normatív politikaelméletekkel és fő kifogásuk ezekkel szemben az, hogy szerintük félreértik vagy nem is ismerik a politika természetét és a politika tényleges működését.

Első pillantásra a tetszetős retorika ellenére sem könnyű értelmezni a normativitás realista kritikáját. Úgy tűnhet ugyanis, hogy aligha lehet egy elmélet disztinktív vonása, hogy vitatkozik más elméletekkel, vagy az, hogy azt állítja magáról, hogy más elméletekkel ellentétben a valóságról szól. Hiszen okkal gondolhatjuk, hogy minden tudományos elmélet valamilyen más elmélettel szemben határozza meg magát és minden elmélet a valóságot akarja minél pontosabban megragadni. Ha azonban ebből indulunk ki, alapvetően fogjuk

félreértetni a realista elméletnek ezt a kiemelkedően fontos szerepet betöltő toposzát és keverjük össze a politikai realizmus retorikáját és elméleti álláspontját. Ugyanis a politika valóságára hivatkozás és a polémia a normatív elméletekkel szemben valójában mindössze azt az erős meggyőződést fejezik ki, hogy a politikának megvan a maga saját, autonóm logikája, megvan a saját természete. A normatív elméletekkel szembeni kritika lényege az, hogy a realisták szerint a normatív elméletek politikán kívüli szempontokat próbálnak a politikai szférára kényszeríteni, s hogy ezáltal félreértik a politika valóságos viszonyait, mert egyáltalán nem vagy legalábbis nem kellőképpen veszik figyelembe a politika autonómiáját az emberi létezés más szféráival szemben. Ha lefejtjük a realizmusról a kétségkívül zavarbaejtő retorikát, akkor azt találjuk, hogy a politika valóságára való hivatkozás valójában a politika autonómiájára való hivatkozás, s hogy a normativitás kritikája valójában a politika autonómiájának védelme.

Így aztán hiába mutat rá valaki teljes joggal, hogy a politikai realizmusnak is megvan a maga normatív dimenziója, mégpedig az autonóm politikai gyakorlat játékszabályai tiszteletben tartásának követelménye, ahogy arra is, hogy valójában a normatív elméletek sem nélkülözik a hivatkozást a politika valóságára, ezek a megállapítások önmagukban véve nem ássák alá a realizmus által feltételezett ellentét érvényességét: hogy vannak elméletek, amelyek a politikát autonómnak, míg mások külső tényezők által meghatározottnak tekintik.

S valóban nem lehet túlbecsülni ennek a polémianak a szerepét a realista elméletalkotásban. Gondoljunk csak arra, hogy milyen sokat foglalkozik azzal Machiavelli, hogy a fejedelemnek a hagyományos erkölcsi felfogással sokszor ütköző módon kell viselkednie (Machiavelli 1993); vagy, hogy Max Weber milyen jelentőséget tulajdonít annak, hogy a professzionális politikának megvannak a maga sajátos játékszabályai (Weber 1998); vagy, hogy Morgenthau milyen elszántan veszi védelmébe a hatalmi politikát és az államférfiúi mesterségbeli tudást a tudománnyal, az értelemmel és a liberális ideológiával szemben (Morgenthau 1946); vagy, hogy milyen erősen kritizálja E. H. Carr az utópikus gondolkodást (Carr 1995); hogy Bernard Williams egész politikaelmélete az idealizmus realista kritikája (Williams 2005). De ezért van az is, hogy a kortárs angolszász realisták szemében lényegében minden elmélet realista, amely az uralkodónak tekintett liberális felfogást kritizálja azon az alapon, hogy a liberális normatív politikaelmélet a politikára mint nemkívánatos rosszra tekint a társadalom működésében és intézményekkel és normákkal mintegy ki akarná a politikát küszöbölni az életünkéből (vö. Galston 2010).

Különösen tanulságos példája ennek a realista hozzáállásnak David Hume esszéje az eredeti szerződésről, amelyben a skót filozófus meglehetősen szarkasztikus hangnemben szedi ízekre korának két kedvelt normatív politikaelméletét: azt, amely a hatalmat isteni eredetűként próbálja legitimálni és azt, amely az eredeti szerződésből kívánja levezetni. A hatalom isteni eredetével az a baj, hogy mondja Hume, hogy bár metafizikai értelemben vitathatatlan az érvényessége, viszont éppen arra nem alkalmas, amire szánják, vagyis, hogy különbséget tegyenek vele a legitim és az illegitim hatalomgyakorlás között, hiszen ha *minden* hatalom istentől való, akkor a zsarnoké is, nem csak a jó uralkodóé. Az eredeti szerződés nehézsége pedig egyrészt abban áll, hogy kirívóan életszerűtlen, mivel egy régesrég, sokszorosan elavult megállapodással kívánná megkötni a jelenben élők kezét, másrészt, hogy a történelmi

tapasztalatok egyáltalán nem igazolják, hogy a hatalomgyakorlás alapja a tisztességes megegyezés vagy önkéntes önalávetés lenne. (Hume 1994: 186-205) Hume kritikája tehát arra mutat rá, hogy a politika megítélésére a politikán kívülről bevezetett szempontok végső soron erőtlenek, amennyiben nem tudjuk őket hozzáigazítani a politika tényleges valóságához.

4.2. Ontológiai kérdések

A jól ismert realista toposzok következő csoportját a politikai közösségben élés törvényszerűségeire vonatkozó elképzelések adják. Hogy képesek legyünk megválaszolni Machiavellinek a bevezetőben felidézett klasszikus kérdését, vagyis, hogy miként tartható fenn az uralom, meg kell tudnunk, hogy miként működnek a politikai közösségek és ezek a toposzok lényegében ebben a kérdésben igazítanak el.

Mint közismert, a realizmust többnyire a hatalmi politikával szokás összekapcsolni, s valóban számos toposz forog a realista politikaelméletben, amelyek a hatalomnak a politikán belül betöltött szerepével kapcsolatosak, de azt is látni fogjuk, hogy korántsem a hatalom a realista politikai ontológia sarokköve.

E toposzok lényegében azt ismételtetik, hogy a politikába belépő ember egy tökéletlen világban él, ahol az egyes emberek vágyai összeegyeztethetetlenek, ahol az embernek legalább akkora figyelmet kell fordítani céljai elérésének eszközeire, mint magukra a célokra, ahol a fennálló viszonyok eredendően instabilak s ezért állandó kihívást jelentenek, s ahol semmi sem egészen az, aminek látszik.

4. 2.1. A politika konfliktusos természete

Habár sokan úgy vélik, hogy a realizmus legfontosabb ismérve a hatalomra hivatkozás vagy másként a politika autonómiájának elve, valójában mindkét megfogalmazás végső soron visszavezethető a politika konfliktusos felfogására.

Az a gondolat ugyanis, hogy a politikának megvannak a maga sajátos játékszabályai, valójában abból következik, hogy a politika nem más, mint szüntelen küzdelem és választás egymással össze nem egyeztethető, versengő szempontok (eszmék, érdekek, értékek, normák, stb.) között. Nagyon sokszor előfordul, mondják a realisták, hogy teljesen egyenértékű, legitim szempontokat sem lehet egymással kibékíteni: ezért van szükség a politikára. Ha például az ilyen helyzeteknek mindig lenne erkölcsi keretek között valamilyen megoldása, akkor a megoldás nem politikai, hanem erkölcsi természetű lenne. De gyakran az is előfordul, hogy még ha meg is találjuk az elvileg minden szempontból legjobb megoldást, az egyszerűen nem fog működni, mert az emberi természet olyan, hogy ütközik vele a javasolt megoldás. S ami még ennél is érdekesebb: a realisták szerint a politikán kívüli szempontok sokszor éppen politikai értelemben fenyegetnek katasztrófával.

Mindez gyakran vezet olyan megfogalmazásokhoz, amelyek a nem realisták számára ijesztőek, amorálisak és elfogadhatatlanok.

Kevés megrendítőbb illusztrációja van ennek, mint a mélosziak és athéniak párbeszéde Thuküdidésznél. Mint ismert, a spártai alapítású mélosziak szeretnék megőrizni a szabadságukat, s cserébe a barátságukat ajánlják az athéniaknak, akik viszont úgy vélik, nekik egyedül a mélosziak teljes alávetettsége elfogadható megoldás, kevesebbel nem érthetik be, különben gyengének látszanának. S egyébként is, a hatalom felülír minden egyéb szempontot, s jogokra csak ott lehet hivatkozni, ahol az egyik fél nincs erőfölényben, s nem tudja a másikra kényszeríteni az akaratát - közlik meglehetősen nyersen az athéniak. Hiába hivatkoznak a mélosziak arra, hogy a méltányosság hosszabb távon a jelenleg erősebb érdeke is, mert annak hiányában, ha fordul a kocka, ők maguk sem számíthatnak irgalomra, az athéniak cinikusan azt felelik, nem aggódnak saját jövőjük miatt és a mélosziaknak sem kellene mással törődniük, csak azzal, hogy mivel menthetik meg a pusztá életüket. (Thuküdidész 1985: 453-463) Mint látható, a morális szempontok elutasítása mögött az a feltevés húzódik meg az athéniak érvelésében, hogy a két fél igényei semmilyen módon nem egyeztetetők össze, ezért végső soron elkerülhetetlen a konfliktus közöttük, amelyet éppen azért kell az erőnek eldöntenie, mert egyéb megoldás nincs.⁷

Machiavelli is éppen ezért a felismerésért válhatott az ördögi „machiavellizmus” névadójává (Skinner 1996: 9.), holott *A fejedelem* egyszerűen csak arra mutat rá, hogy ha azt kérdezzük, hogy a fejedelem miként tudja kormányozni országát és miként tudja fenntartani uralmát, akkor gyakran beleütközünk abba a problémába, hogy az uralom fenntartása szempontjából hasznos dolgok időnként összeegyeztethetetlenek bizonyulnak más szempontokkal. Kivételesen világosan fogalmazza meg ezt Machiavelli abban a passzusban, ahol azt kérdezi, hogy "szeressék-e inkább az uralkodót, mint féljék, vagy ellenkezőleg." Válasza nem hagy kétséget afelől, hogy bizonyos helyzetekben nem lehetséges összeegyeztetni az egymással versengő célokat: "Azt feleljük, egyik is, másik is szükséges lenne, de mivel nehéz e két dolgot összekapcsolni, biztonságosabb, ha tartanak tőle, mint ha szeretik, ha már az egyiknek hiányoznia kell." (Machiavelli 1993: 50.)

De ugyanerre a logikára épül fel Hobbes egész politikaelmélete is. Ő ugyanis úgy véli, hogy az emberek természetes késztetései, ha nem létezne fölöttük valamilyen külső kontroll (pl. a büntetéssel való fenyegetés), vég nélküli háborúskodáshoz vezetnének, mivel a különböző céljaik elvileg összeegyeztethetetlenek egymással. Éppen ezért van szükség szerinte az államra és olyan szuverén hatalomra, amely korlátok nélküli döntési kompetenciával rendelkezik minden vitás kérdés elrendezésére és kellő erővel, hogy rákényszerítse az akaratát mindenkire. (Hobbes 2001)

⁷ Némiképp más perspektívába helyezi a kérdést Lebow (2003), aki Thuküdidészt, Clausewitzet és Morgenthaut elemezve a realisták "tragikus víziójáról" beszél, amelynek az a felismerés az alapja, hogy az igazságosság és a szenvedés között nincs semmilyen közvetlen kapcsolat. (Lebow 2003: 40) A megfogalmazás különbözősége ellenére korántsem áll ez az értelmezés távol a fent leírtaktól: a politika konfliktusos természete pontosan azt jelenti, hogy a morál nem igazít el a politikai létezés alapkérdéseiben.

4.2.2. A hatalom kiemelt szerepe

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a látszattal és némely szerzők állításaival ellentétben a hatalom szerepe a realista elméletben fontos ugyan, de csupán származtatott. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a politika konfliktusos természetű, vagyis definíció szerint nem más, mint egymással elvileg összeegyeztethetetlen szempontok közötti kényszerű választás, akkor lényegében egyetlen dilemmára szűkül le a további elméletalkotás. Vagy következetesen előnyben részesítünk valamilyen politikán kívüli szempontot, tekintet nélkül arra, hogy az a szempont jó eséllyel a hatékony politikai cselekvésnek is gátja lehet – ez esetben valamilyen normatív politikaelméletre jutunk. Vagy pedig azt gondoljuk, hogy a politikai cselekvőképesség bármilyen normatív cél elérésének *sine qua non*ja, ezért a politikai cselekvés feltételeinek megteremtése és megtartása – azaz a hatalom – minden egyéb szemponttal szemben elsőbbséget kell, hogy élvezzen: ez pedig egyenesen elvezet a politikai realizmushoz.

Vagyis a hatalom azért jut kiemelt szerephez a realista elméletekben, mert a hatalmat a realisták a politikai cselekvés szükséges előfeltételének tekintik, és azért, mert a hatalom a célok megvalósításának egyetlen garanciája a realisták szemében, és nem valamilyen öncélú hatalomkultusz miatt.

Machiavelli és a „machiavellizmus” különbsége éppen abban áll, hogy bár *A fejedelem* központi kérdése valóban az, hogy miként lehet az uralmat fenntartani, de ebből nem következik, hogy semmilyen más célja ne lehetne a fejedelemnek uralkodása közben. Éppenséggel rengeteg olyan tanácsa van Machiavellinek a fejedelem számára, amelyeket egy normatív elmélet is teljesen elfogadhatónak tartana.⁸ Mindössze arról van szó, hogy Machiavelli feltételezte, hogy a fejedelemnek uralma fenntartása érdekében néha olyasmit is tennie kell, ami semmi másból nem következik és semmi mással nem is indokolható, mint az uralom fenntartásának követelményeivel. Vagy, ahogy ő maga megfogalmazza: "nemcsak a jót kell szem előtt tartania, hanem a rosszat is meg kell tennie, ha a szükség úgy kívánja" (Machiavelli 1993: 54.)

A Leviatán sem azzal indokolja a szuverén korlátlan hatalmát és a neki szóló feltétlen engedelmesség követelményét, hogy a hatalom öncél lenne. Éppen ellenkezőleg, Hobbes szerint a hatalom pusztán a céljaink elérésének eszköze, és a legnagyobb hatalom, az állam létezését éppen az indokolja, hogy az emberek legfőbb célja, önmaguk megvédése csak az államnak köszönhetően érhető el: az úgynevezett természeti állapotban ugyanis az emberek képtelenek a kooperációra, állandó háborúskodásuk pedig végső soron azt eredményezi, hogy soha senki sem érezheti magát biztonságban vagyis a legfőbb cél nem elérhető ekkor (Hobbes 2001).

Morgenthau is visszatérően amellet érvel, hogy csak a politika realista felfogásának segítségével, tehát azt felismerve, hogy a nemzeteket a hatalmi érdekek mozgatják, lehet a békét, minden nemzet legfőbb érdekét megteremteni és fenntartani. (Morgenthau 1978)

⁸ Erre legutóbb Boda Zsolt hívta fel a figyelmet *A politika emberképei és a politikai cselekvés legitimációjának összefüggései* című előadásában az MTA TK PTI-ben 2013. december 6-án tartott, *A politika antropológiája nyomában* című konferencián.

És ne gondoljuk, hogy a fenti példák kivételek: mivel a realista elméletben a hatalom elsőbbséget élvez ugyan minden más szemponttal szemben, de korántsem érvényteleníti azokat, időről időre felmerül az az igény, hogy különféle normatív szempontokat, amennyire ez lehetséges, összeegyeztessenek a realizmussal.

Meinecke például, a német reálpolitikai hagyomány jelentős képviselője, a *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* című műve bevezetőjében arról beszél, hogy az államreazon vagyis mindaz, amit a politikusnak meg kell tennie, hogy megőrizze az állam egészségét és erejét, egyfajta egyensúly a különféle (erkölcsi és hatalmi, idealisztikus és utilitárius, egyéni és közösségi) normatív motivációk között. (Meinecke 1924)

De említhetjük Lukács György híres *Taktika és etikáját* is, amelyben a marxista filozófus arra tesz kísérletet, hogy a taktikát vagyis „a cselekvő csoport által kitűzött célok megvalósítására szolgáló eszközt” az „üres reálpolitikával” szembeállítva valamilyen normatív keretbe ágyazza be. Lukács szerint a marxista elmélet (etika) és a realizmus (taktika) között sajátos, dialektikus – nem is teljesen szembenálló, de nem is teljesen harmonikus – viszony áll fenn. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy az említett szöveg a politikai realizmus szinte minden fontosabb toposzát felvonultatja a politika tudományos megismerhetőségével szembeni szkepszistól egészen az ember morális tökéletlenségéig (Lukács 1987).

Jelenjen meg tehát nagyon különböző történeti, tudományos, ideológiai kontextusokban, a realizmus a hatalmi szempontokat többnyire más szempontok mellett, mint megkerülhetetlen, korántsem kizárólagos szempontot szokta tárgyalni. Ennek ellenkezőjére, hogy tehát a hatalom öncélként jelenjen meg a realista szövegekben, kifejezetten kevés példát találni..

A látszat ellenére például Michael Oakeshott híres kijelentése arról, hogy a politikai tevékenység olyan, mint a hajózás egy határtalan és feneketlen tengeren, ahol nem várja kikötő a hajósokat és ahol az egyetlen cél, hogy ne hagyják a hajót felborulni, aligha sorolható ide. Oakeshott ugyanis itt nem a politikai cselekvési lehetőségek önmagáért valóságáról beszél, hanem arról, hogy egy politikai közösség fennmaradásának nincsenek önmagán kívüli, racionálisan belátható céljai, csupán a történelmi véletlenek sorozata által megteremtődött okai. (Oakeshott 2001) Ha valamivel, Meinecke organikus államfelfogásával állítható leginkább párhuzamba ez a kijelentés: az is, ez is igyekszik normatív elemet becsempészni a politika realista felfogásába anélkül, hogy expliciten ellentmondana a politikán kívüli normákkal szembeni realista gyanakvásnak.⁹

Még leginkább Tilo Schabert *Boston Politics*-át lehetne megemlíteni, mint ahol a hatalom bizonyos értelemben mégiscsak öncél. Schabert számára ugyanis a politikai tevékenység folytonos teremtés (a művészeti kreativitással állítja párhuzamba) és mivel hatalom nélkül nincs politika, ezért a politikai tevékenység mindenekelőtt a hatalom megszerzésére és biztosítására irányul. (Schabert 1989)

⁹ Érdemes lehet itt megemlíteni, hogy bár Antall József nem alkotott rendszerezett politikaelméletet, de gyakran fogalmazott reflexiót a politika természetére vonatkozóan és ilyenkor kísértetiesen hasonlóan értelmezte a nemzeti közösség szerepét. Gondolkodásának realista vonásaihoz és a realizmus és a nemzeti szempont összeegyeztethetőségéhez Antallnál lásd Szűcs 2010.

Vannak persze ezzel ellentétes értelmezések is. Egy Morgenthauról szóló tanulmány például úgy véli, hogy számára az emberek szüntelen hatalomvágya a politikai ontológia kiindulópontja, további magyarázatot nem igénylő alapelve, amelyre a realista politikaelmélet egésze felépíthető (Söllner 1987). Az ilyen értelmezéseknek azonban maga Morgenthau is nem egy ponton ellentmond, s mivel a hatalomvágy visszavezethető a politikai konfliktusos jellegére és a realista szerzőkre egyébként sem jellemző a hatalom öncélúsága, azt kell gondolnunk, hogy az ilyen értelmezés nem áll meg a lábán.

Ha valahol, a realizmus karikatúráiban lehet megtalálni a hatalom öncélúságának doktrínáját. Az utóbbi évek egyik legnépszerűbb és politológusok körében is népszerű televíziós sorozata, a *House of Cards* főszereplőjét, a Frank Underwood nevű figurát például valóban kizárólag patológikus és teljességgel amorális hatalmi vágyai mozgatják. Ironikus módon azonban ennek a realizmusképnek az érvényességét a sorozat dramaturgiája éppen azáltal ássa alá, hogy akkora figyelmet szentel Underwood erősen patológikus oldalának. Ezáltal ugyanis a főhős antihőssé és a politika normalitásához képest kivételes alakká válik.

4. 2. 3. A hatalom instabilitása

Szintén fontos, ám ugyancsak származtatott eleme a politikai realizmusnak az a meggyőződés, hogy a hatalom eredendően instabil és folyton megerősítésre szorul. Ez is ugyanúgy a politika konfliktusos természetével függ össze, mint magának a hatalomnak a kiemelt szerepe. Ha ugyanis a hatalom megléte és éppen adott elrendeződése nem vezethető le semmilyen magasabb rendű elvből, hiszen a hatalom semmi más, mint céljaink elérésének eszköze, akkor minden újabb konfliktus újabb és újszerű kihívást jelent az adott hatalmi struktúrával szemben. Az addig létező hatalmi viszonyoknak sem a hatékonysága, sem a hasznossága nem garantált a folyton változó körülmények között, ezért a status quo fenntartása is mindig aktív megerősítésre szorul.

A középkor és a kora-újkor embere a szerencse forgandóságaként fogta fel a hatalom instabilitását, mert mélyen átjárta gondolkodásukat minden földi dolog mulandóságának tudata, s a forgandó szerencse antik eredetű allegóriája különösen alkalmasnak tűnt ennek megragadására. Így találhatta el Machiavelli is, aki közismerten azt írja *A fejedelemben*, hogy a szerencse felerészben ura a sorsunknak (a másik fele viszont szerinte a politikai ügyesség, a *virtú*)(Machiavelli 1993: 74), kortársa, Guicciardini pedig még nála is jobban hitt abban, hogy az ember ki van szolgáltatva a szerencse hatalmának. (Guicciardini 2010)

Hobbes ettől némiképp különbözően tárgyalja az instabilitás kérdését: egyrészt azt mondja, hogy az emberek egész életükben hatalomra vágynak, mert sehogy máshogy nem tudják biztosítani a már meglévő hatalmukat, mint még több hatalommal, másrészt pedig úgy véli, hogy a szuverén abszolút hatalma és a neki való engedelmesség képes – legalábbis elvi szinten – korlátokat szabni ennek az egymással folytatott állandó küzdelemnek. (Hobbes 2001) Ez a gondolatmenet abban különbözik Machiavelliétől, hogy az instabilitást nem annyira a külső körülményekből, mint inkább a társadalom tagjainak, az egyes emberek természetéből vezeti le. Az emberek önzése és hatalomvágya Machiavelli vagy Guicciardini

számára sem ismeretlen probléma, de egészen nyilvánvaló, hogy náluk a hangsúlyok máshová kerülnek mint Hobbesnál, ahol az emberi természet szolgál az egész politikaelmélet kiindulópontjául.

A hatalom instabilitásának jellegzetes modern koncepciójára ismerhetünk rá Schumpeter elitista demokráciafelfogásában, amelynek középpontjában a hatalomért való versengés áll. Ez maga is azt feltételezi, hogy a politikai közösség hatalmi struktúrái nem előzetesen adóttak, hanem instabilak, sőt, a politikai vezetők aktív közbeavatkozásának köszönhetően jönnek létre éppen abban a formában, ahogy létrejönnek. A „manufactured will” fogalma azt jelenti nála, hogy a közakarat nem adott, nem közvetlen következménye a társadalom részei vagy egésze akaratának, hanem annak a folyamatnak az eredményeként jön létre, ahogy a hatalmi versengés során a vezetők győzelmük érdekében a társadalomban meglévő kívánságokat, törekvéseket megszervezik és a maguk érdekében beemelik a politikába. (Schumpeter 2003: 263, Körösi 2012)

4. 2. 4. A cselekvés elsődlegessége

Az eddigiekből adódik, hogy arra a társadalomelméleti kérdésre, hogy vajon a struktúráknak vagy a cselekvésnek van-e nagyobb szerepe a politikában, a realista válasz egyértelműen az, hogy a cselekvésnek.¹⁰

Ez nem azért van, mintha minden realista úgy vélekedne, hogy a politikai szereplőknek mindig van lehetőségük radikálisan átalakítani a politikai viszonyokat a saját javukra, hanem, mert a politika realista magyarázatában a strukturális tényezők inkább csak közvetve, a szükségszerűség felismerésének és a kínálkozó alkalom, cselekvési lehetőség kihasználásának formájában vagyis a cselekvésnek alárendelten vannak jelen. Ahol a strukturális tényezők nem hagynak helyet a politikai cselekvés számára, ott a politikai realizmus relevanciája megszűnik, mégpedig az elmélet alapvető előfeltevései szerint. Nem túlzás azt állítani, hogy a normatív elméletekkel szembeni heves realista polémia egyik magyarázata éppen az, hogy a politikai realisták szerint az autonóm politikai cselekvést általában véve nem teszik lehetetlenné a strukturális tényezők.

Úgy tűnik, a politikai realizmus meghatározó eleme az az elgondolás, hogy az esetek többségében sem az nem egyértelmű, hogy egy adott döntési helyzetben milyen célnak kellene elsőbbséggel rendelkeznie más célokkal szemben, sem az nem világos mindig, hogy mely eszközök a legalkalmasabbak bizonyos célok elérésére. Ennek köszönhetően pedig tágas tér nyílik a politikai cselekvés előtt és a strukturális tényezők befolyása másodlagos a cselekvéshez képest.

A cselekvés elsődlegessége melletti elköteleződésnek persze megvan a maga elméleti nehézsége: ha realistiként elsősorban a cselekvésben, annak a kreatív, másból levezethetetlen vonatkozásaiban látjuk a politika legfőbb magyarázatát, akkor fennáll a veszélye, hogy

¹⁰ Mindez első pillantásra sem igaz az IR neorealista elméleti irányzatára (Waltz 1979), de itt ismétcsak hivatkozhatunk arra, hogy a neorealisták a realizmus határait feszegetik. (Barkin 2010)

túlságosan szűk korlátok közé szorul a magyarázatunk: esetleg csak retrospektíven, mindenféle előrejelzésre való képesség nélkül fogjuk tudni leírni a politika működését. A tudománnyal kapcsolatban fentebb emlegetett realista szkepszis mögött mindig ott van az a meggyőződés is, hogy a tudományos modelleknél az élet mindig bonyolultabb és kiszámíthatatlanabb.

Machiavelli már idézett maximája, hogy a politika csak felerészt szerencse, felerészt viszont a fejedelem elszántságának és kitartásának kérdése, jól kifejezi ezt az elméleti elkötelezettséget a politikai cselekvés elsődlegessége iránt, de *A fejedelem* lépten-nyomon azt a kérdést teszi fel, hogy mit kell *tennie* a fejedelemnek, ha meg akarja őrizni uralmát. Hasonlóképpen Hobbes is egyértelműen a cselekvés oldaláról vizsgálja a politikát. Számára a cselekvés elsődlegessége olyannyira központi jelentőségre tesz szert, hogy minden ügy eldöntését a szuverén korlátlan szabadságának rendeli alá, mert szemmel láthatóan az intézményekben és más struktúrákban semmiféle ellensúlyt nem lát az egyes emberek cselekvéseivel szemben (Hobbes 2001). A modernek közül Schumpeter a demokratikus politika egészét a versengő vezetők teremtményének tekinti (Schumpeter 1987), Schabert pedig úgy véli a politikai egyfajta művészi, kreatív tevékenység (Schabert 1989).

Tilo Schabertnél azért érdemes külön elidőzni, mert munkájában nagy teret szentel annak, hogy megmutassa, a valódi politikai hatalom személyes és nem intézményi jellegű, s még, ahol a hatalmi viszonyok intézményesítve is vannak, ott is az informális, fluid és átláthatatlan intézmények elsőbbséget élveznek a formális intézményekkel szemben. (Schabert 1989) Schabert fejtegetéseinek ezt a részét egyértelműen Machiavelli és a kora-újkori államrezirodalom ihlette, amit jól mutat az is, hogy Boston polgármesterének informális hatalmi struktúráit fejedelmi Udvarnak nevezi.¹¹

A kreatív cselekvésnek általa tulajdonított kiemelt szerep miatt érdemes megemlíteni, hogy W. H. Riker politikaelmélete igen közel jut a realizmushoz egy attól eredetileg tulajdonképpen idegen elméleti rendszer, a rational choice keretei között is. Míg ugyanis a számára kiindulópontként szolgáló rational choice eredetileg azt feltételezi, hogy létezik egy optimális (egyensúlyi) megoldás az egymással versengő, a politika szempontjából exogénnek tekinthető döntési alternatívák között, Riker az Arrow-féle lehetetlenségi teorémára és a Condorcet paradoxonra támaszkodva a politikai folyamat eredendően egyensúlytalan voltát hangsúlyozza. Erre a belátásra alapozza aztán heresztétikai elméletét, valamint azt a felismerését, hogy a politikai siker az ügyes politikusok hatékony és innovatív cselekvésének, a politikai döntési helyzet megfelelő manipulálásának eredménye és így előre kalkulálhatatlan kimenetelű: egyfajta művészet. Mindez talán még nem realizmus, de olyan közel kerül hozzá, amennyire egy racionalista elmélet egyáltalán kerülhet: szkeptikus a tudományos megismeréssel szemben, polémiát folytat a normatív elméletekkel, a politikát konfliktusos természetűnek tekinti, a hatalomnak kiemelt jelentőséget tulajdonít, a hatalmat alapvetően

¹¹ Érdekes párhuzama Schabert fejtegetéseinek Carl Schmitt rövid elemzése a hitleri rezsim "személyes jellegéről" (Schmitt 1987)

instabilnak tekinti és előnyben részesíti a cselekvést a struktúrákkal szemben. (Riker 1980, Shepsle 2003)¹²

4. 2. 5. Látszat és valóság ellentéte

Van azonban egy strukturális kérdés, amely ugyanakkor mégiscsak központi szerepet játszik a politikai realizmusban, s amelyet talán leginkább a látszat és valóság ellentétének vagy a hatalom arkánumának lehetne nevezni. De akárhogy is nevezzük, ugyanarról van szó: a realista elmélet szerint nem minden politikai szereplőnek van egyforma hozzáférése a politikában releváns információkhoz és nem is minden politikai helyzet egyforma abból a szempontból, hogy mekkora beleszólási lehetősége van az egyes politikai szereplőknek a döntési szituáció alakításába. Az információhoz való hozzáférés tehát a realisták szerint hatalmi erőforrás és mint olyan, a politikai küzdelem egyik legfőbb tárgya.

Lehet ezt a toposzt kissé felstilizálva úgy is átfogalmazni, hogy a hatalom a titokzatosság körülményei között érzi igazán jól magát, de bármilyen megfogalmazást is használunk, a lényeg az, hogy a politika természete szerint egyenlőtlen feltételeket teremt a különböző politikai szereplők számára és ez a természetes egyenlőtlenség nem csak azt jelenti, hogy a realista elméletek általában valamiféle politikai elitizmussal járnak együtt, de azt is, mint ahogy majd a politikai manipuláció kapcsán látni fogjuk, hogy az információkkal való megfelelő gazdálkodás a sikeres politikai cselekvés előfeltétele is a realisták szerint.

A leglátványosabb példája ennek Hobbes szuverenitásfelfogása, ahol a strukturális elválasztottság a szuverén szerepe és az alattvalók szerepe között olyan mértékű, hogy az egyik oldalon abszolút és nyilvánosan elszámoltathatatlan hatalomhoz, a másikon feltétlen és a szuverén tetteit sosem megkérdőjelező engedelmességhez vezet az elmélet szerint. (Hobbes 2001) De természetesen Machiavelli minden olyan megszólalása ide tartozik, amely arra vonatkozik, hogy a látszat a politikában fontosabb, mint maga a dolog. Például, amikor arra panaszkodik, hogy az emberek képmutatók, ezért kell a fejedelemnek sokszor színlelnie vagy amikor azt mondja, hogy nem baj, ha a fejedelem erényes, de sokkal fontosabb, hogy annak látsszon. (Machiavelli 1993: 54.)

A látszat és valóság szembeállítása a 16-17. század egyik slágertémája volt: az udvari embernek rejtőzködni kell élnie, másként kell viselkednie, mint ahogy valójában érez, mondták például, s az is a korabeli politikai irodalom közhelyévé vált, hogy a hatalom fenntartásának egyik feltétele, hogy bizonyos dolgok titokban maradjanak. (Vigh 1999, Bene 1999) S bár az udvari színlelés (*simulatio*, *dissimulatio*) problémájától és a Tacitustól eredeztethető *arcana imperii* fogalmától a modern államtitkokig hosszú az út, de a gondolat, hogy a politikai hatalom birtokosait valójában nem ugyanazok a motívumok mozgatják és nem ugyanazokon az információkon alapulnak a politikai döntéseik, mint amelyekről

¹² Azt, hogy Riker elmélete milyen közel kerül a realizmushoz, azt Körösi András egyértelműen realista Riker-értelmezései jól mutatják, s az is nyilvánvaló, hogy Riker útja nem kivételes: Andrew Hindmoor szintén *rational choice* kiindulópontú New Labourról szóló könyvében a politikai vezetés és az innováció szerepét külön hangsúlyozza, s jelzi azt is, hogy bár ismeri Riker munkásságát, következtetéseihez tőle függetlenül jutott el (Hindmoor 2005).

nyilvánosan beszélnek, legalábbis Machiavelli óta a politikai realizmus egyik meghatározó eleme maradt.

4. 3. *Antropológia*

A realista toposzok harmadik nagy csoportját azok az elképzelések jelentik, amelyek arról szólnak, hogy milyen a politikában megjelenő, cselekvő ember. Míg az episztemológiai toposzok a realista elméletalkotás kereteit jelölik ki, s az ontológiai jellegű toposzok azt tárgyalják, milyen kihívások elé állítja a politikai közösség természete a politika résztvevőit, az antropológiai toposzok az egyes politikai cselekvő tulajdonságairól adnak számot.

Ezek a toposzok, akárcsak az ontológiai jellegűek, a tökéletlenséget hangsúlyozzák. Az ember kénytelen manipulálni, mert a célja korántsem érhetőek el egyenes úton, ugyanakkor korlátozott megismerőképessége és morális tökéletlensége határt szab vágyai elérésének, s egyetlen reménye a politikai ügyessége lehet, amely azonban nem könnyen megragadható természetű képesség. Nem véletlenül mondja Machiavelli, hogy a politikus nincs egészen kiszolgáltatva a szerencsének, de még ő sem bíztat többel, mint, hogy bár "a szerencse felerészben ura tetteinknek, hanem a másik felét, vagy majdnem annyit, önnön erőnk mozgat." (Machiavelli 1993: 74.)

4. 3. 1. A manipuláció szerepe

Ha a politikában a hatalom fenntartása elsőbbséget élvez minden más céllal szemben, ha a látszat és a valóság között a politikában mindig is strukturális különbség van és a politikai cselekvésnek elsődlegessége van a strukturális tényezőkkel szemben, akkor ezekből az következik, hogy egy realista számára az információk kezelése és a nyilvánosság legitim módon instrumentalizálható. S valóban, a politikai realizmusnak ez az egyik feltűnő ismérve.

Ugyanakkor fontos látni, hogy a manipulációnak koránt sincs akkora jelentősége a politikai realizmusban, mint azt elsőre gondolhatnánk és mint azt a realizmus bizonyos (például a machiavellizmust érő) kritikái alapján elhihetnénk. Az információk és a nyilvánosság instrumentális használata ugyanis hozzájárulhat a politikai sikerességhez, de megvannak a maga korlátai: egy tökéletesen manipulatív politika ugyanis egy tökéletesen racionális politikai cselekvőt feltételezne, ez azonban éppenséggel nemhogy nem alapvető jellemzője a politikai realizmusnak, de kifejezetten ellentétes vele.

Érdekes ebből a szempontból vetni egy pillantást *A fejedelemre*, amelyet jóformán kezdettől a politika manipuláció kézikönyvének tartottak. Ez a szöveg ugyanis végső soron nem szól másról, mint arról, hogy milyen hatást kell kiváltania az alattvalóiban a fejedelemnek, ha a hatalmát fenn akarja tartani, s hogy ehhez milyen eszközök állnak a rendelkezésére. A félelemtől a szeretetig széles érzelmi skálán tud játszani, hathat az alattvalók erényeire, de bűneire is. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Machiavelli számára még a sikeres politikai cselekvés sem mindig átgondolt és gondosan kivitelezett politikai tervezés következménye,

hanem bizonyos politikusi képességek és a körülmények szerencsés összjátékának köszönhető. Úgy is mondhatjuk, hogy a politikai sikerhez több út is vezet és ezek nem mindegyik igényel racionális tervezést, s a szónak ebben az értelmében nem is tekinthető szándékos manipulációnak (Machiavelli 1993: 54)

4. 3. 2. Politikai racionalitás korlátozottsága

Talán nem lenne ennyire kiemelt szerepe a látszat és lényeg ellentétének vagy a manipuláció kérdésének a realista elméletben, ha a politikai realizmus nem azon a feltevésen alapulna, hogy az emberi racionalitás korlátozott. Ha ugyanis az ember sokkal inkább racionális lény lenne, akkor lehetséges volna a politikai konfliktusokat más eszközökkel is kezelni, mint amelyeket a realisták a politikára jellemzőknek tartanak, és akkor a politikának nem is feltétlenül lenne a titok a szükségszerű velejárója.

A helyzet azonban az, hogy a politikai realizmus komoly kétségeket táplál az ember racionalitásával kapcsolatban, többféle értelemben is. Egyrészt, az emberi megismerőképeség korlátozottságát hangsúlyozzák: vagyis, hogy többnyire nem állnak rendelkezésre a megfelelő információk a politikai döntési helyzetekben. A politikai döntések a realisták szerint tipikusan jelentős bizonytalanság közepette születnek. Másodszor, azt is hangsúlyozzák, hogy az emberek azért sem feltétlenül tudják a megfelelő döntéseket meghozni, mert nem mindig működik jól az ítélőképességük. Vagyis, még ha a szükséges információkkal rendelkeznek is, gyakran hibás eljárásokkal következtetnek vagy túl lassan döntenek stb.. S végül harmadszor, a realisták szerint az emberek viselkedését nagyon gyakran nem is racionális, hanem érzelmi motívumok befolyásolják: félelmek, remények, ambíciók, jellemhibák, indulatok vagy más. Éppen ez a politikai realizmus legfontosabb megkülönböztető jegye az első pillantásra nagyonis realistának tűnő rational choice elméletekkel és általában a racionalista, utilitárius emberképpen szemben: habár nem minden realista tulajdonít ugyanakkora szerepet a nem racionális motívumoknak az emberi viselkedésben, de hogy jelentős szerepet tulajdonít neki, az biztos.

Machiavelli egyenesen odáig megy, hogy azt írja *A fejedelemben*, hogy a sikeres fejedelemnek nem a racionális tervezés a titka. Olyannyira nem, hogy egy szerencsésen megválasztott emberi gyengeség (pl. a makacsság) sokkal előbbre viheti a politikust (II. Gyula pápa a klasszikus példa a szövegben), mint a határozatlansággal párosult ész. (Machiavelli 1993: 75)

4. 3. 3. Morális tökéletlenség

Nem kevésbé fontos eleme a politikai realizmusnak az a meggyőződés, hogy az ember morálisan tökéletlen. Ahogy a korlátozott racionalitás kizárja, hogy az emberek közötti együttműködést a mindenki számára legelőnyösebb megoldás elfogadtatására alapozzuk, úgy a morális tökéletlenség következményeként mindig szükség lesz arra, legalábbis a realisták szerint, hogy erőnek erejével tartsuk vissza az embereket bizonyos dolgok megtételétől.

Jól ismert tény például, hogy Szent Ágoston a földi város leírásakor többször is analógiát vél felfedezni az állam és a rablóbandák között: s mivel elmélete elsősorban arra irányul, hogy isten városát a földi várostól elhatárolja és hosszasan cáfolja azt, hogy földi város történetében az isteni (nem keresztény) közbeavatkozásnak érdemi szerepe lenne, politikaelmélete tulajdonképpen szekulárisnak és az ember morális tökéletlenségét hangsúlyozónak tűnik (Augustinus 2005).

Hasonlóképpen jár el Machiavelli is, aki sokat panaszkodik az emberi jellem gyengeségeire és ezzel magyarázza, hogy a politikai sikernek nem garanciája a fejedelem erényessége (Machiavelli 1993: 53).

Guicciardini pedig rezignáltan jegyzi meg: "Talán rosszindulatúnak vagy elfogultnak tűnhet a következő mondás, ám istenemre mondom, nagyon igaz: 'Több gonosz ember van a világon, mint jó.'" (Guicciardini 2010: 137.), máskor pedig, hogy "Nem létezik olyan kormányzás, amelyben a miniszterek ne lopnának" (Guicciardini 2010: 139.) Hobbes pedig, mint az jól ismert, azt állítja, hogy azért van szükség államra, mert kizárólag a büntetéssel való fenyegetéssel lehet rákényszeríteni az embereket a békére és a rendre. (Hobbes 2001)

Hume a kormányzat eredetéről szóló esszéjében azt írja, hogy hiába látják be az emberek az értelmük segítségével az igazságosság szerepét a béke és a rend fenntartásában, az emberi természet túlságosan törékeny és romlott, s ezért nem lehet mindenkit folyton az igazságosság útján tartani (Hume 1994: 20). A parlament függetlenségéről szóló esszében pedig a parlament királyi befolyásolását - ezt a morális érvekkel gyakran kifogásolt politikai eszközt - védelmezi, mondván, hogy az nem sérti a brit szabadságot, csupán a hatalmi tényezők közötti egyensúly helyreállítását szolgálja. (Hume 1994: 24-27)

Továbbá mindenképpen említést érdemel a huszadik századi klasszikus angolszász realizmus egyik meghatározó alakja, Reinhold Niebuhr, aki jóformán egész munkásságát annak szentelte, hogy kimutassa a morális tökéletlenség szerepét az emberi társadalmak működésében a *Moral Man and Immoral Society* című korai munkájától kezdve. (Niebuhr 1963)

4. 3. 4. Politikai ügyesség

Az utolsóként említendő toposz bizonyos értelemben a politikai realizmus egyik legismertebb eleme, s ez az, hogy a sikeres politizáláshoz mindenekelőtt sajátos politikai képességekre van szükség, amelyek nem keverendők össze a tudományos tudással, az elmélettel, a morálisan helyes viselkedéssel és nem is foglalhatók jól össze a szabályai.

Hogy miért ilyen nehezen megragadható a politikai ügyesség tartalma, az persze könnyen megérthető, ha egy pillanatra visszagondolunk a korábban felsorolt realista toposzokra. Azért nem lehetnek tudományos tudással jól megragadhatóak ezek a képességek, mert a tudományos tudás számára a politika valósága csak korlátozottan hozzáférhető. Emellett, a politikai ügyességnek egyfelől tartalmaznia kell azt a képességet, hogy elvileg megoldhatatlan helyzetekben találjon megoldásokat (ami a politika konfliktusos természetéből következik),

mégpedig oly módon, hogy ne rombolja le önmaga jövőjét (azaz képes legyen a hatalmi szempontokra tekintettel lenni és a politikai hatalom instabilitásának nehézségeit is kezelni tudja). A politikai ügyességnek ráadásul egy strukturálisan aluldeterminált cselekvési térben kell érvényesülnie, miközben tekintettel kell lennie a politikailag releváns információk egyenlőtlen eloszlására (ezt lehetőség szerint a saját javára kell fordítania), az emberi racionalitás korlátozottságára és az emberek morális tökéletlenségére.

Mindez azt jelenti, hogy a politikai ügyesség nem teljesen esik sem a racionalitás, sem a morálisan helyes illetékességébe, ami miatt a realista szerzők gyakran használnak olyan fogalmakat a leírására, amelyek magyarázóértéke főként abban lelhető fel, hogy miként határolja el az adott fogalom a politikai ügyességet más, racionális és/vagy morális képességeket jelentő fogalmaktól. Machiavelli *virtúja* például a legtöbb kutató szerint hiába idézi fel a morális erények hagyományos terminológiáját, valójában egy autonóm politikai szféra játékszabályainak megfelelő alkalmazását jelenti. (Skinner 1996) Guicciardini *discrezionénak* nevezi a politikai ügyességet és bár fontosnak tartja a tanulását, számos alkalommal kifejezi szkepszisét a politikai ügyesség elsajátíthatóságával kapcsolatban. (Guicciardini 2010) Weber „politikai hivatása” ugyan inkább tűnik bizonyos strukturális feltételek következményének, de mégiscsak olyasféle tudást jelent, amellyel nem mindenki rendelkezik és amelynek elsajátítása nélkül a politikai siker nem lehetséges. Ezért is beszélhet ő "szemmértékről" a megfelelő politikai cselekvés kapcsán. (Weber 1996: 195) Schumpeter demokratikus politikusa innovatív vállalkozó (Schumpeter 1987: 263), Schabertnél pedig a politikai vezetés megfelelő analógiája eleve a művészi kreativitás (Schabert 1989:).

Összefoglalás

A fentiekben a politikai realizmust igyekeztem bemutatni átfogó, ugyanakkor reményeim szerint nem túlságosan leegyszerűsítő módon. Ehhez tizenegy realista toposzt hívtam segítségül, külön tárgyalva az episztemológiai, az ontológiai és az antropológiai kérdéseket. Ezeket röviden áttekintve és egyúttal a realizmus klasszikusaitól vett példákkal illusztrálva azt igyekeztem megmutatni, hogy a realizmusnak, ha az egyes toposzokból nem is áll össze koherens elmélet, megvannak a jól felismerhető és egymással gyakran szoros logikai kapcsolatban álló konstitutív elemei, amelyek egyfelől beazonosíthatóvá teszik, történeti kontextustól eltekintve is, a realista szerzőket és műveket, másfelől érthetővé teszik, hogy miért éppen ezek a toposzok azok, amelyek rendre visszaköszönnek a realista művekben.

Úgy tűnik, egyes toposzok megelőznek logikailag másokat, mint például a politika konfliktusos természete vagy az emberi racionalitás korlátozottsága, mások viszont inkább származtatottak, még akkor is, ha esetleg olyan ismertek és fontosnak tartottak is, mint a hatalom kiemelt szerepe a realista politikaelméletben. A politikai realizmus viszonylagos egységét tehát az biztosítja, hogy az egyes toposzok nem minden esetben függetlenek egymástól, ami azt is jelenti, hogy nincs elvi akadálya annak, hogy valaki egy koherens elméleti rendszert próbáljon alkotni belőlük.

Egy paradigmatikusan zárt realista elmélet kidolgozásának azonban vannak gyakorlati és elméleti buktatói. Az egyik ilyen a realisták szkepszise az elméletekkel és a tudományos tudással szemben, ami könnyen megérthető a korlátozott emberi racionalitás elvéből. Nem lehetetlen egy többé-kevésbé koherens realista elmélet megalkotása, csak éppen hiábavalóságnak tűnhet, éppen realista szempontból. Alighanem ezért is van, hogy a realisták többnyire a normatív elméletek kritikájaként és nem önálló elméleti rendszer alkotására törekedve fogalmazzák meg gondolataikat. Egy másik buktató pedig az lehet, hogy a realista hagyomány klasszikusai korántsem egyformán érdeklődtek mindegyik realista toposz iránt és korántsem ugyanazon a módon értették azokat. Aki tehát a realizmust koherens elméletté akarja alakítani, voltaképpen a realista hagyománnyal kénytelen szűkkeblűen bánni, feláldozva annak egy tetemes részét – azt amelyik nem illik bele az általa alkotott realista elmélet rendszerébe.

Bibliográfia

- Augustinus, Aurelius (2005): *Isten városa*. ford. Földvály Antal. Budapest : Kairosz
- Barkin, Samuel (2010): *Realist constructivism*. Cambridge, UK ; New York : Cambridge University Press.
- Bene Sándor (1999): *Theatrum politicum*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Carr, Edward H. (1995): *The twenty years' crisis, 1919-1939 : an introduction to the study of international relations*. London : Papermac, 1995
- Galston, William A. (2010): Realism in political theory. *European Journal of Political Theory* vol. 9 no. 4 385-411
- Guicciardini, Francesco (2010): *Politikai és erkölcsi intelmek / Ricordi politici e civili*. Ford. Tekulics Judit. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Gyulai Attila (2011): In utramque partem. *Politikatudományi Szemle*. 1. sz. 155-163.
- Hindmoor, Andrew (2005): *Constructing Political Space: New Labour at the Centre*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobbes, Thomas (2001): *Leviatán*. 1-2. rész. bev. és jegyzetekkel ell. Nagy Levente. ford. Vámosi Pál. Kolozsvár : Polis
- Hume, David (1994): *Political essays*. ed. Knud Haakonsen. Cambridge: Cambridge University Press.
- Körösenyi András (2011): A politika mint konstitutív . Carl Schmitt hozzájárulása a politikai meghatározásához. *Századvég*. 60. sz. 3-24.
- Körösenyi András (2012): Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás. Politikai vezetés és politikai piac, schumpeteri nézőpont. *Politikatudományi Szemle*. 21. évf. 2. sz. 7-223.
- Lebow, Richard Ned (2003): *The Tragic Vision of Politics. Ethics, Interests and Orders*. Cambridge - New York: Cambridge University Press.
- Lukács György (1987): Taktika és etika In *Forradalomban : Cikkek, tanulmányok, 1918-19*. vál., szerk., a jegyzeteket és a kronológiát írta Mesterházi Miklós. Budapest: Magvető.
- Machiavelli, Niccolo (1993): *A fejedelem*. ford. Lutter Éva. Budapest: Magyar Hírlap-Maecenas.
- Meinecke, Friedrich (1924): *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*. München : Oldenbourg

Morgenthau, Hans J. (1946): *Scientific man vs. power politics*. Chicago, Ill., The University of Chicago press

Morgenthau, Hans J. (1978): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Fifth Edition, Revised, New York: Alfred A. Knopf. 4-15.

Niebuhr, Reinhold (1963): *Moral man and immoral society: a study in ethics and politics*. London: SCM Pr.

Oakeshott, Michael (2001): Politikai képzés. In *Politikai racionalizmus*. szerk. Molnár Attila Károly. Budapest: Új Mandátum. 153-174.

Riker, William H. (1980): Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for the Study of Institutions. *The American Political Science Review*, Vol. 74, No. 2. 432-446

Schabert, Tilo (1989): *Boston politics: The creativity of power*. Berlin - New York : W. de Gruyter

Schmitt, Carl (1987): Apropos the question of Reich Minister and Chief of the Reich Chancellery: Observations from the standpoint of constitutional law. trans. Joseph W. Bendersky. *Telos*. Nr. 72. 116-123.

Schumpeter, Joseph A. (2003): *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London - New York: Routledge.

Shepsle, Kenneth A. (2003): Losers in Politics (And How They Sometimes Become Winners): William Riker's Heresthetic. *Perspectives on Politics*, Vol. 1, No. 2 307-315

Skinner, Quentin (1996): *Machiavelli*. ford. Pálosfalvi Tamás. Budapest : Atlantisz Könyvkiadó

Skinner, Quentin (1997a): Jelentés és megértés az eszmetörténetben. In Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs: Tanulmány. 7-54.

Skinner, Quentin (1997b): Hobbes politikai gondolkodásának ideológiai kontextusa. In Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs: Tanulmány. 161-193.

Söllner, Alfons (1987): German conservatism in America: Morgenthau's political realism. *Telos*. Nr. 72. 161-172.

Spegele, Roger D. (1996): *Political realism in international theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Szűcs Zoltán Gábor (2010): *Az antalli pillanat*. Budapest. L'Harmattan.

Thuküdidész (1985): *A peloponnészoszi háború*. ford. Muraközy Gyula. Budapest: Európa.

Tuck, Richard (1993): *Philosophy and government 1572-1651*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tuck, Richard (2003): Introduction. In Thomas Hobbes: *Leviathan. Revised Student Edition*. Cambridge: Cambridge University Press. ix-xlvi.

Vigh Éva (1999): *Éthos és kratos között: Udvar és udvari ember a 16-17. századi Itáliában*. Budapest: Osiris.

Viroli, Maurizio (2007): Machiavelli's realism. *Constellations* Vol. 14. Issue 4. 466–482,

Walker, R. B. J. (1987): Realism, Change, and International Political Theory Source: *International Studies Quarterly*, Vol. 31, No. 1s. 65-86

Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. Reading - Manlo Park - London - Amsterdam - Don Mills - Sydney: Addison - Wesley.

Weber, Max (1998): A politika mint hivatás. ford. Wessely Anna. In *Tanulmányok*. Budapest: Osiris. 156-209.

Whelan, Frederick G. (2004): *Hume and Machiavelli: Political Realism and Liberal Thought*. Lanham: Lexington Books.

Williams, Bernard (2005): *In the beginning was the deed : realism and moralism in political argument*. selected, edited, and with an introduction by Geoffrey Hawthorn. Princeton, N.J. : Princeton University Press.